

розмір Державного бюджету України). Отже, перехід до європейських стандартів харчування можливий за рахунок поліпшення платоспроможності населення України, зростання реального розміру грошових доходів усіх верств населення, переходу до європейських стандартів оплати праці та соціального забезпечення.

УДК 631.22

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В СЕЛЯНСЬКІ (ФЕРМЕРСЬКІ) ФОРМУВАННЯ

*І.В.Свиноус, кандидат економічних наук, доцент
Хмельницький державний університет*

Трансформація або перетворення форм господарювання може здійснюватися за певних умов, конкретних цілей, принципів та методів їх реалізації. Діалектично це означає нагромадження таких кількісних змін, які переходять у якісно новий стан.

Сутність такої форми господарювання, як особисте селянське господарство (ОСГ) практично не змінювалася протягом тривалого часу. Це господарство, засноване на особистій власності, ведеться власником або членами родини з метою забезпечення себе продуктами харчування або частковим поповненням сімейного бюджету. Збільшення виробництва продукції сприяло задоволенню своїх потреб у харчуванні, поліпшенню бюджету за рахунок реалізації лишків сільськогосподарської продукції, вирощеної в особистому селянському господарстві. У правовому аспекті ведення особистого селянського господарства не належить до підприємницької діяльності його власників.

Трансформація особистих селянських господарств в інші форми господарювання в сучасній економічній літературі вже висвітлювалась. Тією чи іншою мірою ця проблема розкрита в роботах А.Ф.Інюкіна [1], Р.Е.Прауста [2], Е.Г.Лисенко [3], В.В.Кузнецова [4].

Однак у цих роботах багато протиріч, полярних оцінок, суб'єктивних висновків, які вимагають додаткових досліджень.

Вважаємо, що розгляд даної проблеми варто почати з класифікації особистих господарств населення, тому що вони неоднорідні, як по своїй суті, так і по соціально-економічному значенню для самого населення і суспільного виробництва. Існують значні відмінності цих господарств по площі земельних ділянок, місцю розташування, умовах виробництва і чисельності зайнятих в них працівників. Не можна виключати вплив конкретних історичних умов і демографічного фактора їхнього розвитку, що вносять певні зміни в мету і завдання їхнього функціонування.

Для трансформації такого господарства в нову форму господарювання повинні бути створені певні умови, а саме:

- зміна організаційно-правового статусу;
- право власності на землю і можливість розширення ділянки ведення товарного виробництва;
- матеріально-технічна база виробництва;
- стартовий капітал для розвитку виробництва;
- розвиток інфраструктури;
- трудові ресурси;
- створення необхідних соціальних умов і соціально-правового захисту ОСГ і його працівників;
- вирішення екологічних проблем;
- переваги в оподаткуванні.

При розгляді питання про перетворення ОСГ у селянське (фермерське) господарство необхідно дотримання принципів:

- добровільність власників і членів особистого селянського господарства при переході до нової форми господарювання;
- економічна зацікавленість власників у розширенні господарства і перетворенні його на товарне виробництво, одержанні прибутку;
- надання свободи в підприємницькій діяльності;
- врахування територіальних особливостей розміщення нового господарства й інтересів інших суб'єктів;
- виконання законодавчих вимог про збереження і підвищення

родючості ґрунту ділянки, охорони навколишнього середовища.

При цьому в процесі відбувається зміна мети господарювання і перетворення ОСГ із натурального на господарство товарного виробництва, що зажадає зміни виробничих і земельних відносин.

Треба відзначити, що реформування агропромислового виробництва, здійснення земельної реформи спрямовано на формування багатуокладної економіки і розвиток ринкових відносин, створення певних умов для перетворення ОСГ в іншу форму господарювання. Однак власники ОСГ односторонньо скористалися цим правом, в основному по розширенню своєї земельної ділянки, але активного перетворення самих господарств не відбулося.

Розглянемо додатково питання про те, які можливості дає розширення земельної ділянки для трансформації ОСГ в селянське (фермерське) господарство. В останні роки ОСГ одержали у власність землю і розширили в середньому свої земельні ділянки вдвічі. Це означає, що власник земельної ділянки має право передати її у спадщину, використовувати для ведення фермерського й особистого господарства, передати в оренду або внести в статутний капітал (пайовий фонд сільськогосподарського підприємства або організації).

Якщо 2-3 особи сем'ї працювали у колективному господарстві, то в них є можливість за рахунок земельного паю отримати ділянку навіть більшу, ніж селянському (фермерському) господарстві (СФГ). За нашими даними, отриманими у ході анкетного опитування, у середньому по Хмельницькій області в ОСГ сім'я складається з 4,5 чоловік, у т.ч. 1,5 людини, які працюють у суспільному секторі, але власників земельних часток може бути вдвічі більше, тому що цим правом можуть скористатися також пенсіонери.

Практично ОСГ не мають проблем з розширенням своєї земельної ділянки. Лише до 16% респондентів мають проблеми із виділенням земельної ділянки, 12% — з обробкою землі. У той же час 7,9% опитаних мають намір скоротити свої наділи, а 56% — не мають бажання їх розширювати.

Однак процес перерозподілу земель набув широкі масштаби в Хмельницькій області, хоча важко спрогнозувати його наслідки.

За 2000-2003рр. 332,7 тис. власників земельних паїв (68,4% усіх власників земельних часток у господарствах області) скористалися правом розпорядження земельними частками і передали їх в оренду колективним сільгоспідприємствам (55,4% усіх земель) і селянським (фермерським) господарствам (3,6%). Разом з тим 7% власників земельних часток відокремилися у натурі для організації особистих селянських господарств.

Дослідження свідчать, що в середньому по області вирішив остаточно порвати зі своїм сільськогосподарським підприємством кожен 14-й власник земельного паю (частки), в Хмельницькому районі — кожен 36-й, в деяких північних районах області — кожен третій-четвертий.

Для розширення власних земельних ділянок власники ОСГ також мають право використовувати свої земельні паї. За станом на 1 липня 2003 року свої земельні частки загальною площею 434 га використовували для розширення ОСГ 140 власників у Хмельницькій області (у середньому по 3,1 га на одне господарство).

В оренду селянським господарствам передано 9284 земельні частки (107,1 тис. га), що обумовило збільшення середнього наділу в розрахунку на одне фермерське господарство області з 48,4 га до 52,4 га. У цілому по області майже 72% власників земельних часток у 2003 році передали їх в оренду колективним і фермерським господарствам.

До кінця 2003 року в районі кампанія по укладанню договорів оренди земельних часток була завершена. Більше 70% сільськогосподарських підприємств і основна частина селянських (фермерських) господарств уклали такі договори з ОСГ. Усі вони засновані на орендній платі, що може бути внесена готівкою, сільгосппродукцією (натурою), наданням послуг, у тому числі ритуальних. Необхідно звернути увагу на те, що в договорах оренди як колективних, так і фермерських господарств у більшості випадків встановлено зовсім незначні розміри орендної плати (1-2% від вартості земельної ділянки).

Аналіз показує, що власники ОСГ не мають наміру розширювати свої присадибні ділянки до обсягів, необхідних для ведення

товарного виробництва, бо для цього відсутні відповідні матеріально-технічні і фінансові ресурси.

Під час соціологічних досліджень було запропоноване питання — “Назвіть, які є технічні засоби в ОСГ?”. В узагальнених даних по Хмельницькій області отримано наступні відповіді: не мають ніякої техніки і транспортних засобів — 46%, мають авто-транспорт (мотоцикл, моторолер, автомобіль) — 44%, мотоблок, трактор — 4,4% опитаних. Відповідно спостерігається велика варіація відповідей, нерівнозначність залежно від суб’єктів досліджень і тощо. У приміських зонах менше власників мають відповідні засоби, ніж у віддалених сільських районах.

Отже, при такій технічній оснащеності особисті селянські господарства не можуть і не бажають розширювати свої ділянки. При цьому можливість одержання або придбання техніки досить обмежена. Зокрема, тільки 6,7% респондентів відзначають, що маються можливості одержати техніку в оренду, купити — 15,7%, а 40% — не мають таких можливостей. Це свідчить про те, що механізм забезпечення технікою не відпрацьований, а основне джерело його придбання — це швидше за все через бартер або за спекулятивними цінами.

Але навіть у таких випадках потрібні фінанси, якими ОСГ у необхідних сумах не володіють. Можливості одержання коштів для розвитку свого господарства 22,5% опитаних власників ОСГ бачать у пільговому кредиті, 29,2% — у виділенні частини майнового паю в грошовому вираженні, а 31,5% — інших джерелах. Однак, ці питання в даний час поки не відпрацьовані, особливо гостра проблема постає з пільговими кредитами.

В цілому питання про фінансовий стан ОСГ вкрай складне і принципове, не говорячи вже про стартові можливості перетворення їх у селянські господарства.

Розглянемо дану проблему більш детально. По-перше, необхідно проаналізувати матеріальне становище сільської родини, по-друге — джерела поповнення її бюджету, по-третє — напрямок витрати ресурсів. Під час економічних реформ різко погіршилася матеріальна забезпеченість сільських жителів. За даними вибірко-

вого обстеження, більшість з них знаходяться за межею бідності за рівнем доходів на одного члена сім'ї (він становить 96,7 грн.).

Починаючи з 1996 р. в наших дослідженнях відзначається значний ріст сімейного доходу від особистого селянського господарства. Частка ОСГ у структурі сукупного доходу сільського домашнього господарства збільшилася в середньому (по працюючим у господарствах суспільного сектору) з 19,7% до 31%, а в 2003р. — до 42%. За даними досліджень ІАЕ, ця частка підвищилася з 21 до 34% і стала домінуючою.

У сформованих соціально-економічних умовах ОСГ змушені збільшити виробництво продукції для самозабезпечення і тепер у більшою мірою для поповнення сімейного бюджету. Наприклад, 35,4% респондентів Хмельницької області в 2003р. заявили, що продукція ОСГ використовується тільки для споживання у своїй родині; 21,9% — тільки для своєї родини і міських родичів; 34,4% — в основному для споживання родини і незначна кількість на продаж; 6,3% — 50% на власне споживання, 50% — для реалізації і тільки 2% опитаних — основна кількість виробленої продукції для реалізації.

Однак у цілому тенденція на самозабезпечення зберігається по області. Середній показник відповідей респондентів по Хмельницькій області про те, що більше продукції використовується для споживання родини складає 41,6%.

Отже, при використанні більшої частини продукції для власного споживання дуже складно збільшити частку продукції на продаж.

Як свідчать дані, власники особистих селянських господарств основну частку доходів (70%) вкладають у розвиток свого власного господарства, але воно як і раніше залишається натуральним. Дійсно, навіть незначна частина сучасних ОСГ не має стартового капіталу, що дозволило б вести розширене відтворення і товарне господарство.

В останній час на селі різко загострюється питання використання трудових ресурсів, у великих господарствах можливість працевлаштування зменшується, а для забезпечення високоефективного розвитку особистих підсобних господарств при рівносьльному рівні

забезпеченості їх технікою трудових ресурсів не вистачає. У той же час чисельний склад родин практично не зростає, відбувається старіння сільського населення.

Дослідження, проведені нами в 1999-2001 р. в трьох районах Хмельницької області, показали, що середній склад родини сільсько-го населення не перевищує 4,0-4,5 чоловік. При цьому тільки 47,9% респондентів заявили, що в складі їхньої родини 4 особи, а 10,5% – п'ять і більше осіб. У кожній п'ятій родині були непрацюючі пенсіонери. У 2003 р. ситуація практично не змінилася. Середній склад родини складає 4-4,6 осіб. Кожен другий – третій, найбільш міцний фізично, працює в суспільному виробництві.

Особлива увага в даний час приділяється відмінності в системі оподаткування ОСГ і КФГ. Якщо порівняти величину сплати податків між ОСГ і КФГ, то фермер сплачує в 10-15 разів більше, ніж приватник.

Висновки. Розмір ділянки і поголів'я худоби ОСГ цілком залежать від чисельного складу родини і технічних засобів ведення виробництва. Останні складові визначають можливість трансформації ОСГ у фермерське господарство. Проте відсутність стартового капіталу, недосконала система оподаткування, відсутність можливостей пільгового кредитування зводять нанівець бажання власників особистих селянських господарств трансформуватися в селянські фермерські господарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інюкин А.Ф. Проблемы повышения эффективности производства в личных подсобных хозяйствах: Автореф. дис. канд. экон. наук. – Краснодар: 1994 – 24с.

2. Прауст Р.Э. К вопросу о типологии семейных хозяйств населения//Аграр. экон. наука на рубеже веков: методология, традиции, перспективы развития./ ВИАПИ. – М., 1999. – С.191-194

3. Лисенко Е.Г. Современный уровень и тенденции развития личных подсобных хозяйств//Региональная экономика: стабилизация и развитие. – М.:ВНИ-ЭТУСХ, 2000, т.2 С.86-97

4. Кузнецов В.В., Тарасов А.Н., Дунаев В.П., Лысенко Е.Г. Личные подсобные хозяйства сельского населения: факторы развития и экономическое поведение в переходной экономике. – Ростов-на-Дону: ВНИИЭпН, 1998.- 60 с.

5. Шуклина З.Н. Личные подсобные хозяйства при переходе к рынку//АПК: экономика, упр.- 1992.- №2. – С. 72-74.